

BATIDA DEĞİŞİM EKONOMİSİNE GEÇİŞ SÜRECİ

Dr. Kürşat Haldun AKALIN*

ÖZET

Avrupa halkları göçebelik ve kırsal yaşam kurumlarının pek çok özelliklerini yapısında barındırmıştır. Tarımsal teknikleri oldukça geriydi, toplumu oluşturan gruplar hâlâ birbirlerine kan bağı ile bağlanmakta, arazi her bir ailenin gereksinimlerine ve güçlerine orantılı olarak dağılmaktaydı.

Uçsuz bucaksız sahada yürütülen tarımsal ekonomik sistem içinde sağlanan yöresel birlikler, kısmen siyasal ve kısmen de ekonomik ilişkilerin yansıtıldığı, feodalizm denilen bir yapıyı oluşturmaktaydı. Feodal toprak ekonomisi, bütün arazi iyeliğinin güçlü insanlar zümresinin elinde bulundurduğu, bu özel mülklerin işlettilmesi sayesinde maksatlara erişildiği bir sistemdir. Bu sistemin güçlü insanları ; münzevi keşişler, kilise kodamanları, krallar, prensler, savaşılar ve şövalyeler, bunların hizmetlileri olmak üzere çok çeşitli çevrelerden gelmekteydi.

Değişim ekonomisi, çeşitli ekonomik birimler arasında ürünlerin değişimi yoluyla gereksinimlerin karşılandığı bir sistemdir. Çağdaş dünyada değişim öylesine evrenseldir ki, temel özelliği olarak, barışçı değişim ve kazanç peşinde koşmak olduğunun düşünülmesi çok kolaydır.

Tüketici grupların ilk olarak kentin evrimiyle oluşmuş olması, önemli bir gerçektir. Orta çağ kenti çok güçlü birlik duygusuyla doluydu; bu duygu bütün sınıflar, lordlar ve aristokratlar tarafından hissedilmekteydi. Orta çağ kentinin temel özelliği, ürünlerin üretildiği bir yer olmak yerine getirildiği bir merkez olmasıydı. Nüfusun aşırı derecede toplandığı şehirlerde, yiyecek ve hammaddeler de büyük miktarlarda kullanılmaktadır. Daha çok ürün gelmesinin sonucunda şehirlerde, giderek artan ürün talebi ve para arzıyla karşılaşmıştır.

ABSTRACT

The European peoples showed many characteristics of a transition form nomadism and pastoral institutions. Their agricultural technique was very low, their groups were still bound together by the idea of blood relationship, and the land was distributed roughly in proportion to the need and power of each family.

The local uniformities in this widespread agricultural economic system were also reflected in another set of relations, partly political

---

* Çukurova Üniversitesi

and partly economic,that constituted feudalism. The feudal landlord economy in all lands was a system by which a class of powerful people attained the end of having their own establishment. These powerful people were of various sorts;monks,church dignitaries,kings,princes,warriors and their officers.

An exchange economy is one in which needs are satisfied by the exchange of products between several economic units.Exchange is so universal in the modern world that it is very easy to think of it as a fundamental characteristic of the peaceful exchange and the pursuit of gain.

The important fact is that the consumer groups come first in the evolution of the town. The medieval town was characterized by a strong feeling of unity,shared by all classes,lords,aristocracy. The essential character of the medieval town involved importation of goods rather than production. But the cities were growing into great aggregations of population which drew upon wide areas for their food and raw materials. More goods came into the city as a natural consequence of the increasing demand and the supply of money.

1.GİRİŞ

Avrupa uygarlığı olarak bilinen sosyal ve ekonomik örgütlenmenin biçimlenmeye başladığı asırlar, Roma mirasının devralındığı dönemlerdir. Çöküş dönemi sonrası asırlar içinde,tıpkı Roma hukuğu,Roma bilgisi,Roma sanatı ve mimarlığı gibi Roma ekonomik sistemi de giderek anımsanan ve özlenen bir yapı halini almıştır.¹ Roma uygarlığı öyle şanlı bir yapılanmadır ki,asırlar sonra bile Batı insanı;bunları yeniden elde edebilmek için,mağrur bir çaba içine girmiştir.

İngiltere'den Anadolu'ya kadar uzanan, dünyanın dört bir köşesini saran Roma yolları,Akdeniz'i boydan boya kuşatan Roma yayılması içinde;üretim ve dağıtım ile ilgili büyük bir sistemin giderek yok oluşunun nedenleri,hâlâ araştırılmaktadır.² İmparatorluğun doğu kısmında,eski ekonomik örgütlenme daha güçlü bir eğilim göstermiş,haçlı seferlerine gelinceye kadar ki asırlar içinde, yalnızca kendi varlığını korumamış;bununla birlikte,yeni ve önemli yönetimleriyle kendisini geliştirmeyi başarabilmiştir.

Doğu Roma İmparatorluğunun pek çok büyük kenti birer ticaret ve sanayi merkezi haline gelmiştir. Bizans ve Arap sanayi,çok güçlü bir şekilde esnaf birlikleri veya şirketleşmeler kapsamında ortaya çıkmış olduğundan³;teknik bakımdan önemli ilerlemeler göstererek,altı asır boyunca dünyanın geri kalan bölgelerinde karşı konulamaz ölçüde bir üstünlüğe sahip olmuştur. Doğu İmparatorluğu,Akdeniz ve Karadeniz merkezlerinde ortaya çıkan uluslar arası ticaret tekeli elinde tutmaktaydı.⁴

Büyük arazi sistemiyle ve dehşetli deniz ulaşımıyla,güçlü ve üretken bir nüfusa sahip olmasının sonucunda;on birinci asır boyunca ticareti zirveye ulaşmış,İmparatorluk hazinesi de bizim değerimizle yılda neredeyse beş yüz milyon

dolara yaklaşmıştı. Limanlar, olağanüstü faaliyetin gerçekleşmiş olduğunu betimlemekteydi.⁵ Değişim araçları, çok iyi bir şekilde organize edilmişti. Bezant, asırlar boyu Batı Avrupa'nın madeni altın parası olarak kullanılmaktaydı. Kredi mektupları çok yaygın olarak ticari işlemlerde kullanılmaktaydı. Yollar ve köprüler, çok yüksek verimlilik standardı içinde korunulmuştu.

Doğunun zenginliği ve sosyo-ekonomik örgütlenişi, giderek batının dikkatini çeker hale gelmiştir. Zaman olgunlaştığında, Batılı insanlar, Bizans ve Arap merkezlerinde yerleşmiş sanayi ve ticaret tarzlarıyla ilgili olarak pek çok konuyu öğrenebileceklerinin farkına varmışlardı. Asırlardır, Batı, nispeten daha az hammadde kaynaklarına sahip bulunmaktaydı. Batının artı üretimi o kadar önemsizdi ki, bir pazar olarak Doğu'daki tüccarlara son derece az bir şekilde çekicilik içermekteydi.⁶ Onuncu ve on birinci asırlarda kolay fark edilir bir hale gelen Doğunun ekonomik etkinliğindeki canlanışının batı üzerinde bir baskıda bulunduğu düşünülürse, bu son derece hatalı olur. Ekonomik yaşamı düşüp parçalanırken, Batının kendi içinde daha büyük bir baskı, zaten çok uzunca bir zamandan beri vardı.

I-Geçim Ekonomisi

Batıda yeni yaşama tarzı ve üretkenlik eğilimi ortaya çıkmaya başladığında; kendisi için yeni düşüncelerin keşfi ve yeni kurumların oluşumu fark edilir oldu, doğuya özgü fikirler ve örgütlenmeler⁷ yerleşir oldu. Bu asırlar boyunca, batıdaki yaşam, neredeyse bütünüyle tarımsal bir özellik göstermekteydi. Dördüncü asrın başlangıcına kadar, Galya'da, Britanya'da ve hatta İtalya'da Ren nehri boyunca Roma İmparatorluğunun kentleri gelişmiş; ancak daha sonra bolluk ve bereketini yavaş yavaş yitirir olmuşlardır. Son derece başarılı asırlar içinde dahi, neredeyse bunların tamamı, sadece tarımsal nüfustan ibaret olmuşlardı. İmparatorluk Batıdan silinip gittiğinde, İtalyan kentleri, sanayi ve pazar merkezleri olarak şehre özgü niteliklerini büyük ölçüde yitirmiş olduğundan, hükümet ve vergi merkezleri olarak gördükleri işlevlerini de yerine getiremez bir hale düşmüşlerdir. İtalya'nın, kanalizasyon ve su sistemi, çöküş eğilimine girmişti.⁸ Artık verimli topraklar insanlar tarafından çöle çevrilmiş, tarımdan yoksun kılınmış, işsizlik içinde viraneye döndürülmüştür.

Bu koşullar altındaki ekonomik yaşamın biçimleri, hiç kuşkusuz, kıyaslanılabilmeli olarak basit ve ilkindir. Tarımsal ekonomi, bizim şimdi köy ekonomisi diye adlandırdığımız özellikleri taşıdığından, üretimin kâr için değil de geçimin sağlanması gayesiyle yapıldığı ve rekoltesinin de çok düşük düzeyde gerçekleştiği tahmin edilmektedir.⁹

Avrupa halkları göçebelikten köye özgü yapısal oluşumlara geçişi sırasında, pek çok önemli özellikleri göstermiştir. Tarımsal teknikleri çok düşüktür, gruplaşmaları da daha çok kan bağına dayalıdır. Toprak, ailenin gücüne göre ve gereksinimi duyulan seviyesi ölçüsünde, kabaca, kişiler arasında dağıtılmıştı.¹⁰ İhtiyaçların karşılanması maksadına yönelen ve geçim kapasitesiyle sınırlı kılınan üretim, bu geçiş döneminin en belirgin özelliği haline gelmiştir. Sanayi, bi-

na,elbise,yiyecek ve alet ile edevat için yapılan üretimde kullanılan hammadde-lerin işlenmesi bile,ev ekonomisinin uğraşısını oluşturmaktaydı. Suyla işleyen değirmenler,gereksinimi duyulan büyük tesisler, demirhane ve nalbanthane gibi yerler;daha çok topluluğa özgü faaliyetleri meydana getirmektedir.¹¹

Bavyera'da,değirmenler ve demirhaneler,tıpkı kiliseler ve düklerin mali-kâneleri gibi;kargaşalığa ve şiddete karşı,yasal olarak belirlenen cezalarla, özel-likle korunmuştur.¹² Kamuya ait çalışma yerleri, topluluğun mülkiyetine ait kılın-mış;gereksinimi duyulması halinde,oturan her bir sakin tarafından kullanılabil-eceği bir yer haline getirilmiştir. Avrupa'da,ilk demirhane ve tekerlek imal atölye-leri; işinde uzmanlaşan işçilerin bulunduğu,bağımsız zanaatkârlar haline geldiği köylerde ortaya çıkmıştır. Demirhane ve tekerlek atölyesinin olmasına rağ-men;topluluğun işlevleri tarımsal üretim üzerine dayalı olduğu gibi,bu gibi işler-de uzmanlaşmış zanaatkârlar,tarım sayesinde geçimini sağlamaktaydılar.¹³

Almanya'da,kuzey Fransa'da ve doğu İngiltere'deki köy ekonomisine a-çık saha sistemi hakimdi. Açık saha köy,tarihte daha sonraları ortaya çıkmış olan ve özellikle de 18. ve 19. yüzyılda yerleşmiş bulunan çitle çevrili olan arazilerle karşıtık taşıyan bir yapıdır.¹⁴ Açık saha köy tipinde,çok küçük bir grup oluşturan haneler bulunmaktadır. Evlerin tamamı topraktan yapmadır,etrafı bataklıklarla ve uçsuz bucaksız çayır alanlarıyla çevrilidir,bayırlar alabildiğince yeşillikle ve ormanlıkla kaplıdır. Bir köy,neredeyse otuz aileyi aşmayacak büyüklüktedir.¹⁵

Ailelerin her biri,on beş dönümlük araziler içinde kendi haklarını belirle-mişlerdir. Bu on beş dönümlük arazilerden birinde ailenin başı oturmakta, kendi sınırları içinde kalan topraklar üzerinde ekip biçmektedir.¹⁶ Neyin nasıl üretilece-ği,gelenek ile görenekler tarafından belirlenmiş olduğundan, geçmişe bağlılık esas olmaktadır. Buğday veya tahıl ekmek,ya da,toprağı nadasa bırakıp dinlen-dirmek gibi âdetler;bir ölçüde Mısırlıların ve Perslilerin usullerini andırmaktadır.¹⁷ On beşer dönümlük alanların dışında kalan ve topluluğa ait kılınan çayır mera-larda otlar biçilir,kışın hayvanlar için depolanır,bu sayede pek çok hayvan karnını doyurarak neslini sürdürürdü. Ormanlık alanları,ısınmak için odun sağlardı.

Tüm bu çeşitli haklar,bireysel mülkiyetten farklılık gösteren bir anlayış i-çinde yerine getirilirdi. Ortak bir yaşama katılmanın haklarına sahiptiler. Tarım-sal üretimin geri bir teknikle gerçekleştirilmekte olduğunun anlamı,bütün toplu-luğun kendisini yiyecek ile giyeceğe adanmış olduğunu ifade etmektedir. Asırlar boyu,barbar olarak nitelendirilen ataları,ihtiyaç fazlası ürün üretmenin ne demek olduğunu,kendilerine unutturmuş gibiydi.

Bu insanların pek azı,Bizans'ın parlak uygarlık döneminde var olan deği-şim yoluyla kazanç sağlama emeline sahip değildi.¹⁸ Böyle bir köy topluluğunun da,kapalı ve tamamıyla denetim altında tutulan bir yapıda olması,gayet doğaldı. Yabancıların içlerine katılmaları,göçmenlerin bölgelerine yerleşmesi vs., gibi bir kabulleniş asla olamazdı. Bu sistem,asırlar boyu en katı biçimiyle uygulandı. Kurulan çevre dünürlükleriyle kısmen de olsa değişikliğe uğratılabildi. Tarımsal kesim çalışanları,giderek emekçiler haline, sonradan dönüştürüldü. Bu ve benze-

ri değişimler,tarımsal tarzda ve ruhiyatında,on dokuzuncu asrın başlangıcında dahi,geniş topraklar üzerinde etkisini korudu.

Bu kadar geniş alanlara yayılmış tarımsal ekonomik sistem içinde birliği,feodalizmle siyasal ve ekonomik ilişkileri düzen altına alacak derecede sağlamış olması,pek çok kişiye çok şaşkırtıcı gelebilir. Oysa, feodalizm,insanlar arası ilişkileri,çok basit ve anlaşılır bir şekilde düzen altına almıştır. Senyör,her türlü tehlikeye karşı serfleri korumaktadır. Serfler ise,senyör için çalışmakta ve tüketim gereksinimlerini karşılamaktadır.¹⁹ Rahipler de,senyörler ve serfler için dua etmektedir. Ancak,feodalizmin siyasal ve hukuksal yönüyle burada ilgilenmemekte,yalnızca,toprak sahipliği biçimindeki ekonomik görünümünü irdelemektedir.

Tarımsal üreticinin kişisel statüsü,ekip biçtiği toprağın belirli bir kısmını mülk sahibine ayırmak,senenin belirli günlerinde hasadı efendiye ayrılmış bu arazide çalışmak gibi bazı zorunlulukları beraberinde getirdiği gibi;kendisini toprağa bağlı kılmış olmasından dolayı,çocuklarının da gidebileceği bir başka yeri bulunmamaktaydı. Feodalizmin bu özellikleri, Avrupa'nın başka diğer yerlerinde de,özel itibarıyla,hiçbir farklılık göstermemekteydi. Feodal uygulamaların ortak Roma kökenleri,German istilacılarının yaygın ırksal gelenekleri,kilisenin her tarafa hakim kılınmak istenilen baskısı,özellikle de manastırlar yoluyla belli bir yaşama tarzını kabul ettirmedeki etkinliği;Batı Avrupa'nın hemen her yerine tarlasını bu şekilde kiraya vermesine dayanan ekonomik anlayışı hakim kılmış, feodalizm,kıta Avrupa'sının neredeyse tek yapısı haline gelmiştir.²⁰ Tüm topraklar üzerinde kurulan, feodal mülk sahipliği ekonomisi;kendi teşebbüsü üzerinde emeğiyle çalışan diğer insanların üretmiş olduğu ürünlerle kendi gereksinimlerini karşılayan, güçlü bir sınıf sayesinde varlığını devam ettirebilmiştir. Bu güçlü insanlar,çok çeşitli kimselerden meydana gelmektedir.

Manastır keşişleri,kilise ruhban zümresi,krallar,prensler,savaşçılar ve bunlara bağlı olarak çalışan resmi görevliler takımı;feodalizmin güçlü insanlarını oluşturmuşlardır.²¹ Hepsinin ortak özelliği;aylak gezmeleri, çalışmayı alt sınıflara özgü alçaltıcı bir hal olarak görmeleridir. Feodalizmin sonlarına doğru,son derece fakir bir duruma düşmüş olsalar dahi,aralarında en fakir olanları bile;savaşmayı veya dua etmeyi en onurlu bir hizmet olarak görmüş,üretimle yönelik çalışmayı hakir görerek yadsımıştır. Modern anlamıyla servetin edinilmesi için yönelinen dünyevi uğraşı,başkalarının sırtından geçinen asillere göre temel bir hedef olmadığı gibi; kesinlikle, doğruluk ve gereklilik içermediği de,ayrıca kendi aralarında benimsenilmiş bir eğilimdir.

Feodalizmin daha büyük efendilerinden olan,tek bir ailenin ihtiyaç sınırlarını çoktan aşmış bulunan ve gereksinim duydukları malların çoğu ülkenin çeşitli yerlerinden veya dukalık bölgelerinden gelen soylular, ile, keşişlerin veya rahiplerin ihtiyaç sınırlarını çoktan aşan gelirleriyle baş rahipler ve piskoposlar; edindikleri bu artı değerle,mahkeme binaları inşa ettirmişler,şövalyeler beslemişler,Tanrının daha büyük şanına nail olabilmek için kiliseleri yükseltmişler ve içlerini süslemişler,maddi ve ruhani zevkleriyle kendi yaşamlarını zengin kılmışlardır.²² Feodal bir kavram olan beyefendilik; serveti edinmeye yönelik çabalara

karşı kayıtsız kalmalı, paraya hiç değer vermemeli, harcamaktan da asla geri durmamalıdır.

Borçlanma onuru hayatının gereksinimlerini karşılamak uğruna satıcıya mihnet altında kalmayı değil; ekonomik olmayan yollardan uğranılan bir borçlanmayı ifade etmektedir. Bonkörlük, eli açıklık, efendiliğin ilk koşulu gibidir. Yine de bir beyefendi ve bir toprak sahibi, kendisi için yaşamaktadır; dışarıdaki tedarikçilere verilecek bir hesabı da bulunmamaktadır.²³ Feodal arazi mülkiyeti ekonomisinde ihtiyaçların karşılanması uğruna üretimin gerçekleştirilmesi esas alındığından, geçim ekonomisi feodalizmin temeli haline gelmiştir.

Üretime yönelik çalışma, serflere özgü bir hal alınca; dünyevi uğraşı, yalnızca insanı Tanrı'yı anmaktan alıkoyan bir durum değil, aynı zamanda da hızla bitip tüketilen ömür içinde alçaltıcı bir oyalanmaydı. İnsanı öldürmeyi veya keyfi sakat bırakmayı kesin olarak yasaklamış olmasıyla, Hristiyanlık; köleyi, toprağa bağlı serf durumuna getirdiği gibi, dünyevi uğraşmayı veya çalışmayı da serfin düzeyine indirmişti.²⁴ Feodal ekonomik yaşamın ayırt edici görünümü; kraliyet erkanının, manastır ve katedrallerdeki ruhban zümresinin, mülk sahibi senyörlerin tamamının tüketici gruplar haline gelmesi, oluşturmaktaydı.

Bu grupların varlığı ve gereksinimlerinin karşılanması uğruna, üretim örgütlenmesi gerçekleştirilmişti. Görünüşteki haliyle yönetim tekniği, tarımsal üretimle bile bağlantılı değildir. İngiltere kralı örneğinde olduğu gibi, zengin bir toprak sahibi, bir malikaneden başka bir malikaneye giderek gelirlerini toplar olmuştur. Feodal ekonomik sistemde, dikkate değer sayıda meslek sahibi ve bağımsız zanaatkâr bulunmadığı gibi; isteklerin karşılanması maksadına yönelmiş malların dağıtımını işlevini gören bir piyasa mekanizması da yoktu.²⁵ Bütünüyle, bir tüketici grup olarak toprak sahibinin gereksinimleri, kendi özel mülküne bağımlı kıldığı serflerin çalışmalarıyla elde edilen ürün karşılığında karşılanmakta olduğundan; bundan dolayı da, toprak sahipliği ekonomisi, tıpkı kiraçlık ekonomisinde olduğu gibi, yine özel mülkiyete dayanmaktaydı.²⁶

Kendi buyruğu altında kıldığı serflerin sömürülmesi yoluyla, giderek bir köy örgütlenmesini de beraberinde getirmiştir. Efendi, çiftçinin kendi ürettiği ürüne el koyarak, kendisine bağlı çiftçilerden birisini kâhya yapıp ürün toplama işini ona vererek hükümranlığını sürdürmüştü. Büyük efendiler ise, topraklarında küçük mülk sahiplerini nezaretçi veya resmi görevli olarak kullanarak, üründen pay almasını gerçekleştirmekteydiler.²⁷ Köylülerin bağımlılığı üzerine kurulan ve özel mülk arazilerinde ekip biçme karşılığını gerekli kılan hizmetle yükümlü serflerin sömürülmesi, malikane sistemi içinde gerçekleşmekteydi. Genel olarak bu arazi, ayrı bir parsel halinde olsa dahi, toprağın bütünüyle köylülerin elinde işletilmesi nedeniyle, köy ekonomisi özelliklerini taşımaktaydı. Efendinin özel mülkü üç sahaya ayrılmıştı, hepsi de köylüler tarafından kullanılmaktaydı. Ancak ortak alanlar dahi efendinin özel mülkündeydi. Malikanelerde sanayi üretimi, esas olarak aynı ruha sahipti.²⁸

Efendinin gereksinimleri, özel arazide kiracı olarak ekip biçen köylülerin veya evlerindeki hizmetçilerin gayretleriyle karşılanmaktaydı. İngiltere'de ekmek

bile,çoğunlukla köylüler tarafından dağıtılmaktaydı. Kıta Avrupa'sında,efendinin fırını ve bira imalathanesi bulunmaktaydı. Feodalitenin son zamanlara kadar kendisine ait değirmeni vardı. Ara sıra da olsa,bu sürecin tamamı,efendinin evinin çevresinde yerine getirilmekteydi. Deri tabakhanesi ve ayakkabı imalatı,efendinin evinin yakınında kurulmaktaydı. İnşaat işi,çok karmaşık maddeleri ve hizmetleri gerektirmiştir.²⁹ İnşaatta gerekli olan hammaddeler;efendinin özel mülkü olan ormanlıklardan,taş ocağından ve ekili alanlarından gelmekteydi. Yeteneksiz işçiler,efendinin evinin yanında kurulan halı dokuma tezgahlarında veya duvar asma işlerinde yetiştirilmekteydi. Doğal olarak böyle bir sistem,orta çağların başlangıcında ortaya çıkan ilkel yapılanma için çok uygun gelmekteydi.

Avrupa'da on ikinci ve hatta on üçüncü asra kadar sürüp gitmiş olan bu ekonomik yapı içinde ulaşım ve kazanç maksatlı ekonomik faaliyet yok denecek kadar az olup,tüm ekonomik çabalar ihtiyaçlarla sınırlandırılan geçim ekonomisi anlayışı üzerine kurulmuştur.³⁰ Orta çağlardaki taşımacılık,efendinin özel mülkü çevresinde organize edilen yalnızca kısa mesafeli işler için söz konusu olmuştur. Tüm tarımsal ve sanayi faaliyeti,hizmet anlayışı üzerine kurulmuştur ve angarya çalışmayı gerektirmektedir. Bazı büyük efendilerin uçsuz bucaksız arazilerinde çalışan köylülerin,mesleklere yönlendirilerek beceri kazandırılması eğilimini,yani değişim ekonomisinin önemli bir kolu olarak dikkate almaktaydı.

Orta çağın ekonomik yaşamının hedefi,kâr sağlama gayesine yönelik değildir. Orta çağlarda,insan ihtiyaçlarını karşılama maksadı;tüm bireyleri grup içinde beslemekte ve geçimini sağlamaktadır. Besleme ve geçimini sağlama, yaşanan toplumsal konumda bulunulan ortama göre,kişiden kişiye değişen bir haldir. Eğer bir insan efendiyse; şatosu, atları, serfleri, arazileri olmalıydı;ama bütün bunlardan başka,kendisi aylak gezmeli ve açık davranmalıydı.³¹ Çalışmak, serfe özgü bir haldi;dua etmek,savaşmak gibi onurlu yaşamdan sayılmamaktaydı.

Tutumluluk ve kazanç maksatlı çalışma,tamahkârlığın bir ifadesiydi, alay konusu yergiyi çoktan hak etmekteydi. Bir kişi eğer köylüyse,yaşamı efendisi uğruna çalışmakla geçmeli,efendisi kendisinin canını himaye etmeli,her türlü tehlikeye karşı emniyet altında tutmalı,kaba saba olup güçlü bir bedene sahip bulunmalıydı. Yaşamdaki konumunu devam ettirebilmek için,uygun ve yeterli bir şekilde sürekli çalışmak mecburiyetindeydi. Ekonomik insanın standartlarına göre orta çağ insanı,tümüyle geleneksel davranmakta ve asla rasyonel olamamaktadır.

II- Değişim Ekonomisine Geçiş

Günümüz,değişim ekonomisi üzerine kurulu olduğu halde;orta çağ Avrupa'sı,ihtiyaçların karşılama sınırında gerçekleştirilen tüketim için üretimin, kısa mesafelerle kurulan ürün taşımacılığının tesiriyle,değişim ekonomisine oldukça yabancidir.³³ Değişim ekonomisi,çeşitli ekonomik birimler arasında ürünlerin değişimi yoluyla ihtiyaçların karşılamaını ifade etmektedir. Böyle bir değişim,trampa yoluyla kurulduğu gibi,para sayesinde de gerçekleştirilebilir. Deği-

şim,malların dünyasında o kadar evrenseldir ki;ussal ekonomik davranan bir insanın temel özelliklerinden birinin,kararlarında parayı dikkâte aldığını düşünmek, çok kolay olur. İnsanlığın parasal değişimle ilgili alışkanlıklarını değiştirmesinin oldukça zaman aldığı gerçekten düşünülse bile;Herodot'a göre, Kartacalılarda dahi,Akdeniz halklarında malların emanete bırakıldığı ve böylelikle para çekildiği bilinmektedir.³⁴

Kuşkusuz,orta çağlar boyunca devam eden kendi yağında kavrulan geçim ekonomisi,geri kalmış bir kültürü tekrardan yansıtmak yerine, gelişmeyi sağlayan başlangıçtaki koşullarına yönelmiştir. Eski Slavlar, Keltler ve Germenler değişimi bildikleri gibi;Romalılardan parayı nasıl kullanmaları gerektiğini öğrenmişlerdi. Eski Roma'daki değişim ekonomisi sisteminin en yüksek düzeylere ulaştığı asırlardan sonra; sekizinci, dokuzuncu ve onuncu asra ait ekonomik yaşam için parayı kullanarak yapılan ürün değişimi tamamıyla ortadan kalkmış olmasa dahi,fark edilir bir şekilde son derece önemsiz bir hale gelmişti. Bundan dolayı da,geçim ekonomisinden çıkıştan sonra yaygınlaşan değişim ekonomisinde, kurumsallaşma ya da yeniden oluşturma sorunlarıyla karşılaşılma; bunların yerine, değişimin daha ileri boyutlara ulaştırılması zorunluluğuyla karşılaşmıştır.

Değişim ekonomisinin yeniden geliştirilmesine de üç gücün katkıda bulunduğu tahmin edilmektedir.³⁵ (1) Özellikle Bizans ve Bağdat olmak üzere Doğudan gelen meslekten tacirlerin, gördükleri parasal alışverişleriyle, Avrupa'daki bu sahalar üzerinde çok önemli tesirleri bulunmuştur. Daha kesin bir ifadeyle Suriyeliler ve Araplardan sonra Yunanlılar da,kürk ve kehribar gibi yüksek kalitede hammaddeleri bulmak gayesiyle Kuzey ve Doğu Avrupa'yı karış karış gezmişler;bunları,mücevher ve kumaş gibi doğunun sanayi ürünleriyle değiştirmişlerdir. (2) Topluluğun fazla üretimi, ara sıra da olsa bireyin fazladan elinde tuttuğu ürünleri ifade etmektedir. Balık,bal,şarap,kümes hayvanları gibi kendisinin ihtiyacı için elinde tuttuğu bu ürünler her nasılsa değişime konu olarak;geçim ekonomisine doğal ve uygun bir katkıda bulunmaktaydı. (3) Orta çağ değişim ekonomisinin ilk başlangıcı,toprak kiralama sistemiyle çok yakından bağlantılıydı. Toprak sahiplerinin başlangıcı ise,satıcılık işleriydi.

Heisterbach'lı Caesar'ın 'manastır mülklerinden çok miktarda şarap ve tuz geldi,ihtiyacımızı aşan bu fazladan miktarı,satmak zorundayız'³⁶,sözü;geçim ekonomisinin bütün özelliklerini açıklıkla betimlemektedir. Caesar,manastır malikânelerinin işlevlerinin,esas olarak ihtiyaçların karşılanması olduğunu,gelir sağlama gibi bir gayesinin asla olmaması gerektiğini düşünmektedir. Gereksinme zorunluluk sınırını aşan miktardaki ürünler,değişime konu olmaktadır. Ancak üretimin maksadı hâlâ ihtiyaçların giderilmesi olduğu için,başkası için üretim ve kazanç hesabı henüz yerleşmiş değildir.

İngiliz manoları,özellikle de manastırlara ait malikaneler,çok erken tarihlerde ihtiyacı aşan miktarda yün üretmeye başlamışlardır. Bir yıl içinde 14.000 kalıp peynir toplandığı,katedral kayıtlarından anlaşılmaktadır. Üretilen fazlanın satılmasıyla ilgili düzenlemelerin sık sık yapılmakta olduğuna,artık hiç şaşmamak gerekir.

Efendiler,kölelikten çıkmış serflere özgü saydığı üretime yönelik çalışmayı ne kadar yadsısa ve hor görmüş olsa dahi,yiycilik eğilimlerinden dolayı,hep ürün alıcı konumunda bulunmaktadır.³⁷ Daha çok alıcı olarak görünen efendiler,kendi arazilerinden sağladıkları ve köylülerin çalışmalarıyla elde ettikleri fazla ürünleri, ihtiyaç duydukları mallara alıcı olmuşlardır. Paranın en az kullanıldığı dönemlerde dahi,bu şekilde para tutmayı başarabilmişler ve çok az düzeyde malı satabilmişlerdir.

Kuzey İtalya'da büyük bir manastır olan Bobbio,bu günkü değerlere göre yirmi beş dolarlık bir gelire sahipken;Almanya'da Prüm yaklaşık bir beş yüz dolarlık bir geliri bulundurmaktaydı. ³⁸ Pek çok kayıt belgelemektedir ki,zengin arazi sahipleri; altın,gümüş,kıymetli taşlar,köleler,fildişi süslemeleri ve renkli kumaşlar gibi tüccarların getirdikleri malları alan kimselerdir. Böylece,sanayi sahibi bu efendiler,değişim ekonomisinin ilk işleticileri olmuşlardır.

Ürün alımı konusunda bu arzuları,köylülerin ihtiyaçlarıyla sınırlı kılınmış bireysel ekonomilerini sona erdiren bir güç oluşturmuştur. Kira parasını talep etmişler,bu miktarı ödeyebilmeleri için köylüleri ürünlerini satmaya zorlamışlardır. ³⁹ Topraktaki hasadıyla kirayı ödeyemez hale gelen köylüler; kendilerini, giderek artan bir şekilde, efendinin değirmeninde,şarap imalathanesinde çalışır halde bulmuşlardır. Böylece,her geçen gün,paranın kullanılmaya başlandığı bir değişim ekonomisine doğru sürüklenmişlerdir.

Efendiler tarımsal ve sanayi nitelikli son derece özel ürünleri talep etmekte;bu gereksinimlerini karşılayıcı ürün arzını arttırmaları için de, köylüleri bir baskı içinde tutmaktaydılar. Efendilerinin lüks tüketimi, köylülerin angaryaya çalışmaya zorunlu kılınmalarıyla gerçekleşiyordu. ⁴⁰ On birinci asır boyunca kiracılık sistemi bu özellikleriyle gelişme gösterdi,eski bireysel ekonomi üzerine son derece yıkıcı tesirlerde bulundu.

Giderek artan bir şekilde,parasal kira ödemesi, yerini,ürün karşılığı ödemeye bıraktı. Toplayıcılar yoluyla uygulanan bu sistem, kiracılık kontratının yerini aldı. Tarlayı elde tutma hakkını köleye özgü bir çalışma haline getirerek, neredeyse paranın fiilen ortadan kalkmasına neden oldu.⁴¹ Bu işlemler, Batı Avrupa'da on ikinci ve on üçüncü asırlar boyunca benzeri şekilde yaygınlık kazanmıştır. Efendilerin bilinçli istekleriyle üretim arttırılmak istenmiş,elde olunan fazla ürünle yüksek maliyetli malların satın alınmasına yeltenilmiştir. Zora ve angaryaya dayalı olarak elde olunan bu ürün fazlası,on ikinci ve on üçüncü asırlar müddetince Avrupa'da yaygın olan konfor standardının dayanağı,dikkat çeken lüks harcamaların da kaynağı haline gelmiştir. ⁴²

Değişim ekonomisine geçişin,bir diğer nedeni,Batıda taşımacılığın giderek etkin bir hale getirilmiş olmasıdır. Bu asırlarda Avrupa'ya özgü yaşama tarzının diğer görünümleri,ekonomik etkinliklerinde taşımacılığın çok büyük bir önem taşıdığına,Batı halkları tarafından anlaşılmış olmasıdır. ⁴³ Taşımacılık etkinliği,(1) serveti,özellikle de tarımsal ve sanayi üretkenliğini büyük ölçüde arttırmıştır,(2) hac,haçlı seferleri ve ürün ticareti şeklinde Doğudaki uluslarla kurulan çok yakın ilişkiler,daha da yoğunluk göstermesine yol açmıştır,(3) özellikle dikkat

çekici bir hale gelen dinsel kurumlarla,katedral kurullarıyla,manastırlarıyla ve kiliseleriyle ayakta tutulmak istenilen cemaat yaşamını büyük ölçüde çöküntüye uğratmıştır, (4) özellikle altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerin üretimini canlandırmıştır. Böylece,onuncu asrın sonlarından itibaren üç ya da dört yüz yıl boyunca, madencilikte çok ileri gelişmeleri başlatmıştır. Bu sayede gümüş üretiminin artması,arzının genişlemesiyle değişim ekonomisi yerleşmeye başlamıştır. Ürün karşılığı kiralamayı ve ihtiyaçla sınırlı üretime dayanan geçim ekonomisinden; ücretin,kiranın,verginin parayla ödenildiği bir değişim ekonomisine geçiş kolaylaşmış;değişimde olduğu kadar borçlanmada da para kullanılmış,Avrupa'nın ekonomik kurumlarının gelişmesinde çok büyük tesiri olan paralı askerler zümresi ortaya çıkmıştır, (5) değişim ekonomisinin sonuçlarından biri olan kentlerin kurulmasıyla da,değişim ekonomisinin başlangıcında gerekli olan bu yapılanma varlığını tamamlamıştır.

a. Kentlerin Yükselişi

Başlangıçta,Avrupa'da değişim ekonomisine yol açan yetenekli kimselerin çok azı imalatçı olan ve büyük bir kısmı dışardan gelen kişilerdi. Gelişmekte olan değişim ekonomisinin işlemleri,büyük ölçüde üreticilerin kendileri tarafından yerine getirilmekteydi.⁴⁴ Ticaret,yavaş yavaş da olsa uğraşlar arasında farklılığa neden oldu. Tüm ilkel toplumlarda olduğu gibi,korsanlık ve fırsat düştükçe yapılan ticaret,zahmetli değişim araçlarıyla birlikte el ele yürüdü. Ancak genel olarak, Merovenj ve Şarلمان dönemlerinde ticaretle uğraşan kişiler, çoğunlukla yabancıydı.⁴⁵ Orta çağların başlangıcında Suriyeliler çok yoğunken;daha sonraları, Romalı vatandaşlar olarak kabul edilmesinden sonra birer yabancı olarak görülen İsraililer çok faal olmuşlardır.

Ussal ekonomik etkinliği daha o zamanlar kültürlerinde özümseyen ve çok başarılı bir şekilde uygulayan,dünyanın dört bir köşesindeki ticaret merkezlerine yerleşerek bağlantı kuran İsraililerin yanı sıra;Araplar ve Yunanlılar da,İtalya'da ticaret yapan⁴⁶ gruplar içindedir. Sekizinci asrın Londra ve Paris'i,pek çok insanın ticaret yaptığı merkezlerdi. Çok daha önceleri de rastlanabilen kısıtlı sayıdaki tüccarların hemen hiç biri imalatçı değildi.

Sekizinci asırda Lombartlı kral Liutprand'ın yasalarında sözü edilen bu tacirler,ticareti meslek olarak benimseyen,yanlarına aldıkları küçük tavalarıyla ıssız meralarda yemek pişiren,dıştan görünüşleriyle daha ilk bakışta gezgin satıcı oldukları pek fark edilemeyen,yine de hayvanlarına sırtladıkları tahta bavul ve şişkin bohçalarıyla seyahat eden,büyük sandallarla gezip dolaşan kimselerdi.⁴⁷ Yine de büyük bir ticaret merkezi olmasına rağmen,eski İstanbul içinde öyle sayıları çok fazla değildi. Bir zamanlar,sayısı elliyi bulan Rus tacirlerinin kente girmelerine izin verildiği halde,bunlardan her birinin satın alacakları mal miktarı elli altın parasıyla (bezant) sınırlandırılmıştır.⁴⁸

Oysa Avrupa'da sanayi sahasında değişim ekonomisine geçiş,hür ve bağımsız bir halde çalışan el sanatları erbabının yükselmesi sayesinde gerçekleşmiştir. Malzemelerin kıtlığı nedeniyle,diyebiliriz ki,kent yaşamı başlamadan önce böyle bağımsız ve yetenekli işçiler sınıfının oluşması,kesinlikle olanaksızdır.⁴⁹

Hür olan bir kimsenin, aynı zamanda da yetenekli olması halinde zanaatkâr olabileceği gayet açık olduğu halde; orta çağın kişisel bağımlılık yapısının ortaya çıkardığı sorun göz önünde tutulacak olursa, bu insanların efendiye hizmet etmekle yükümlü kılınan serfler zümresinden gelmemiş olması gerekir.

Malikane mülkiyetinde sanayi işçisi durumunda olanlar, derece derece de olsa, ürünlerini elden çıkartırken biraz bağımsızlığa sahip bulunmuşlardır. İlk olarak, ancak efendisinin izin vermesi halinde ürünlerini halka satabilmekteydiler; ayrıca, efendinin istemiyle ürününün miktarı açıkça belirlenmiş olması nedeniyle, zanaatkârların esas meşguliyetinin halka yönelik olması bir ölçüde engellendiği halde; daha sonra, efendiye yönelik yükümlülüklerin unutulduğu veya önemsenmediği bir döneme gelinmiştir.

Orta çağlar boyunca bu gibi serbest işçilerin varlığı,⁵⁰ (1) sanayi işçileri malikane düzenlemeleri gerçekleşmeden önce de var olması ve köylerin manoryal bağları beraberinde getirmesi, (2) belirli sayıda da olsa gezgin zanaat sahibi işçilerin bulunması nedeniyle, toplumsal bir gerçek olarak kabul edilmektedir. Şarman, kiliseleri inşa etmek istediğinde, çalışan işçilerin bakımında, maiyetini sorumlu tutmuştur. Tahminen ücretle çalıştırılan ilave işçiler sayesinde, Hyde manastırı dokuz yüz iki yılında, iki senelik bir gayret sonrasında bitirilmiştir. Dokuzuncu asırda gezgin ve hür olan işçilerin varlığından, bu nedenle, çok az kuşku duyulmaktadır. Muhtemelen sayıları çok az dahi olsa, sanayi örgütlenmesinin oluşumu üzerinde bu hür işçilerin çok büyük tesirleri bulunmuştur.

Değişim ekonomisine geçişin can alıcı noktasını ise, kentlerin ortaya çıkışı oluşturmuştur.⁵¹ Tamamıyla tarımsal koşullar içinde bulunan ilk orta çağlardan, zamanımızın özelliklerini betimleyen yüksek seviyede şehir ortamına geçişini başarmış olan batı toplumunun evriminde, kent olgusu, en büyük bir öneme sahip olan bir etmen ya da işaret özelliğindedir. Ancak, kent devletle neyi kast edemeyiz?⁵² Şimdi çok aşına olduğumuz bu kavram, orta çağların sonuna doğru çok farklı biçimlenmeleri içermekteydi.

Her şeyden önce, kentin mutlaka yüksek duvarları olmalı, bir pazar yerine sahip bulunmalı, üniversitesi açılmış olmalı ve iki bin kişiyi aşan bir nüfusu barındırmalıdır.⁵³ Sınırlı bir alan içinde önemli denebilecek bir sayıda insan topluluğunu, kan bağı olmaksızın bir araya getirebilmiş olan kent yaşamında; bu insanların geçimini sağlamak, diğer ekonomik birimlerin üretimine dayanmaktadır.

Adam Smith, 'yalnızca kentte fazla üretim gerçekleşmektedir, bu sayede kentin geçimi sağlanmakta, kentin gelişmesi de bu fazla üretimin daha çok artırılmasına dayanmaktadır', diye yazmıştır. Kaleler için emtialar arz ederken veya şatolarda oturan kimselerin gereksinimlerini karşılarken, tacirler, daha fazla değer verdikleri mal çeşitlerini satarken; kale kapısının önündeki köprü yakınına mallarını yığmaya başladılar.⁵⁴ Bundan sonra, önceden kurulmuş kalelerin önlerine işlerini gördükleri evleri ve binaları inşa etmeye başlayan bu insanlar; meyhaneleri ve bankalarıyla, kale içinde ağırlanamayan kişileri misafir edebilir hale geldiler.

Bir müddet sonra, insanlar, kaleye gidiyorum demek yerine, bu han ve Pazar yerini kast etmek üzere, 'köprüye gidiyorum' demeye başladı. Köprü yakınında kurulan ev ve konaklama yerlerinin sayısı o derecede arttı ki, giderek büyük bir kent haline geldi. Sonuç olarak, ülke lisanındaki 'köprü' ismi, 'Brughe' haline gelerek, konuşmada kenti ifade eder oldu.⁵⁵ Jean De Long tarafından aktarılan, kentlerin kökeniyle ilgili bu hikaye yine de doğru olabilir; bu efsane, on dördüncü asır insanların kent kökenleriyle ilgili düşüncenin nasıl oluşmuş olabileceğini imgelemesi bakımından, pek çok kimseye ilginç gelmiştir. Londra'da dahi, on üçüncü asrın sonlarına kadar, domuzlar ve öküzler çok fazla vardı. Fransa'da kökeni efendileri tarafından kurulan ve doğu Almanya'da var olan kentler, gerçekte büyük tarımsal köyler olduklarından, çoğunlukla da büyük bir tarımsal arazi üzerinde oluşmuşlardı.⁵⁶

Avrupa'daki yeni tarımsal kentlerin bazıları, buralardaki zanaatkarlar ve müteahhitler tarafından daha da geliştirilmiştir. Tarımsal sahalar dışından gelmiş olsalar dahi, geçim ekonomisinin temel tüketicileri olarak yer alan ve tarımsal kentlerin kurulmasını gerçekleştiren bu insanların başında; dünyevi prensler, nüfuzlular ile kilise örgütünün ileri gelenleri, yeni piskoposlar ve baş rahipler gelmektedir.⁵⁷ Bir kral, kaçınılmaz şekilde kent kurucusu olmalıdır. İngiltere kralı, 1100 yılında, çok önemli bir ticaret kenti olan Lübeck'te yaşayan insanlara, kendi gelirinin üçte birinden fazlasını vererek destekleme yoluna gitmiştir.⁵⁸ Kiliselerin ve manastırların çoğu, kent merkezlerinde kurularak, çok büyük gelirlerin toplanmasını sağlamıştır. Üniversite öğrencileri de, pek çok orta çağ kentinin gelişmesinin önemli bir etmeni olmuştur.

Kentlere yönelik bu çekim, esas olarak tarımsal feodal efendilerin tüketici grupları oldukları halde üretimi baskıyla sürdürmek istemeleri nedeniyle gerçekleşmiş, bu yanlış tutumlar kentlere kaçışa yol açmıştır. Kentte, dışardan gelen tüketiciler durumuna düşmüşlerdir.⁵⁹ Orta çağ kenti, sürekli güven ve barışı sunan bir merkez şeklinde sağlamlaşarak geliştiği halde; ekonomik bakımdan, duvarlar içindeki askeri birlikler bu evrimsel ilerlemeye katkı sağlamıştır. Kentin evrimsel ilerlemesinde önde gelen etmen olarak, tüketici zümresinin oluşmuş olduğu, çok önemli bir gerçektir. Tüccar ve zanaatkar, köy pazarlarında daha iyi organize olmuş piyasanın kurulması çabaları başlayıncaya kadar, kent içinde yerleşmiş değildiler.⁶⁰

Kent içinde bir tüketici zümresinin oluşması; ister istemez tarımsal gelirinin yoğunlaşmasına ve kent sakinlerinin de düzenli gelir elde etmelerine bağlı kalmıştır. Nasıl ki kentnin evrimsel gelişmesinde ilk olarak düzenli gelire sahip tüketici zümresinin oluşması rol oynamışsa; kent nüfusunun satın alma gücü, sanayi ve ticari faaliyetin sağladığı parasal destek olmadan oluşturulamayacağı gibi, bir kentin kurulması da düşünülemez.⁶¹ Tacirler ve zanaatkarlar, neredeyse tüm orta çağ kentlerinde toplumsal bir zümre olarak var olmuşlar da; bunların önemleri ve büyüklükleri, son derece az olmuştur. Köylüler için bazı sanayi nesnelere üretilmiş olmasına rağmen, son derece kısıtlı olan bu ürünler, köylülerin değiştirmek için teklif ettikleri nesnelere oluşturmaktadır.⁶²

Üretilenler içinde,orta çağ kentleri için daha büyük önemlere sahip olan,uluslar arası olmak yerine,bölgeler arası ticarete değer taşıyan nesnelere de yok değildir.⁶³ Lübeck'in durumunda olduğu gibi,ortalama gelirin 25 dolar ve ortalama kârın da 20 dolar olduğu düşünülürse;on dördüncü asır içinde gerçekleşen ticaretin 6.000 kişi tarafından desteklendiği sonucuna ulaşılır.⁶⁴ Milan'ın silahları,Constance'nin kentleri ve Floransa'nın kumaşları şeklinde;ihraç endüstrisi yalnızca birkaç kentte gelişmiş olması dolayısıyla, evrimsel ilerleme üzerindeki tesirleri de çok kısıtlı olmuştur.⁶⁵

Ringa balığı,tuz,şarap,gümüş gibi çok özel ürünler,bazı hallerde kentin gelişmesine katkı sağlamışsa da;Freiburg'da bile gümüş madenciliği ancak on üçüncü yüz yılda önem kazanmış,bu sırada,yaklaşık 4.500 ile 5.600 arasındaki nüfusuyla Saxony en büyük kent haline gelmiştir.⁶⁶ Tarımsal gelirin yoğunlaşması, orta çağ kentinin gelişmesi üzerinde çok dikkate değer bir katkı sağlamışsa da,bankerler ve tefeciler de bu kentsel oluşuma önemli etkilerde bulunmuştur. Speyer'in piskoposu,1084 yılında,'Speyer'in dışında bir kent kurmaya karar verdiğinde,İsrailileri burada toplayabilen halinde çok daha fazla ayrıcalıklı bir yer olacağı duygusuna kapıldım',diye yazmıştır.⁶⁷ Parasal alış veriş ise,yalnızca daha büyük kent merkezlerinde, nüfusun gelişmesi üzerindeki esas rolünü oynamıştır.

Orta çağlar boyunca varlıklarına rastlanılan kentlerde oturan zümreler de,çok ilginç kesimlerden gelmektedir. Kent nüfusunu oluşturan sakinlerin,büyük tüketici gruplarından meydana geldiği kadar,dilencileri de barındırdığı bir gerçektir. Kent nüfusu⁶⁸, (1) on dördüncü asırda sayıları 849'a kadar çıkan İngiliz Katedral kentinde olduğu gibi,ruhban zümresinden;(2) piskoposlara ve prenlere bağlı olarak görev yapan askerler ve memurlar kesiminden;(3) büyük kiliselerin ve sanayilerin inşaatını üstlenerek daha sonraları nüfusun çok önemli bir kısmını oluşturacak olan,ancak on birinci asırda yalnızca küçük bir kısmını ifade eden zanaatkâr kesiminden;(4) giderek sayısı artan ve modern zamanların başlangıcında da açıkça bir sorun halini alan dilenciler çatisından;(5) tüccarlardan,meydana gelmektedir. Sekizinci ve dokuzuncu asırlarda Pazar ayrıcalıklarını sürekli olarak elde edilmesiyle;bu süre içinde,seyyar satıcılık pazardaki ticareti geliştirmiştir.

Haftada bir,ayda bir ve yılda bir ya da iki kere olmak üzere düzenli bir şekilde kurulan pazar yerinde insanlar,alış ve satış içinde bir araya gelmekteydi. pazarın kent için taşıdığı önemle ilgili olarak burada söyleyebileceğimiz tek şey;özellikle de kentin gelişmesini irdeleyen teorilerin,pazarın kenti oluşturmuş olduğu hakkında benimsenilen bir sav üzerine kurulmuş olduklarıdır.

Pazar yeri sona erdiği anda,şehir hayatının başlamakta olduğunu söylemek,sanırım çok daha doğru olacaktır. Tacir, pazar pazar dolaşıp ürün satmak için gezmek yerine,bir dükkan içinde alış verişte bulunmayı daha kârlı gördüğü anda,şehir koşulları gerçekten de oluşuyor demektir.⁶⁹ Kentin gelişmesi açısından belirleyici kesin adım,pazar pazar gezmekten vazgeçerek dükkanda ticaret

yapmaya karar veren tüccarın, karısı ve çocuklarıyla birlikte iş dünyasına atılmaları, mağazasının hemen armasına evini yapması olmuştur.⁷⁰

Tüccarın da, kendi ürünlerini talep eden uygun kent nüfusunun oluşarak, alış veriş sonrasında kâr sunar hale gelinceye kadar kente yerleşeceği, gayet açıktır. Özellikle de, onuncu asır sırasında şiddetlenen İskandinavya'dan ve çevre yörelerden gelen saldırılar sırasında ülkenin hemen her yerinde tam bir güvensizlik havası hakim olmuş, malikaneye ait hizmet gücü artırılmış, serbest mülk sahibi köylülükten bağımlı kiracı durumuna düşme eğiliminin yaygınlık kazanması rahatsızlık yaratmış, dokuzuncu asırdan on ikinci asra kadar geçen süre içinde halkın nüfusu gözle görünür bir şekilde artmış, tüm bu etkenlerin bir araya gelmesi sonucunda da, Avrupa'ya özgü sosyal yaşamın kalıcı çehresi yaratılmış, kent içinde nüfus yığılmaları gerçekleşmiştir.⁷¹

Kent, güvenliği ve hürriyeti birlikte sunmalıdır. Kent içinde yeni bir ekonomik yaşam geliştirilmiş, feodalizm diye bilinen tarımsal örgütlenmedeki hakimiyetini yerine geçmiştir. Bu yeni sistemin oluşmasını sağlayan etmen sayısı, öyle pek önemli olmayan zanaatkârların, nüfuzlu prenslerin ve piskoposların mekanlarında kendi küçük pazar dükkanlarını açmaya başlamış olmalarıdır.⁷²

b. El Sanatları Ekonomisi

Kent yaşamı, özgürlük ve çıkar sağlama üzerine kurulmuş olduğundan, insan ilişkilerinde sadakât anlamındaki bir kişisel bağımlılığa yer yoktur. Orta çağ kenti, efendiler ve aristokratlar tarafından güçlü bir şekilde savunulan, birlik duygusuyla betimlenmektedir.⁷³ Kent, insanın evi gibidir; dünyanın geri kalan her diyarı ise, kişiye ırak ve yabancıdır. Kentin siyasal organları, birlik duygusunun doğal bir sonucu olarak, aynı zamanda da, ekonomik yaşamı denetim altında tutan araçları durumundaydı. Ekonomik işlerde bireysel bağımsızlık ve serbestlik düşüncesinden, tarımsal bir toplum olarak orta çağ yaşamı bütünüyle yoksun kalmıştı.

Orta çağ kentlerindeki bütün ekonomik süreçlerde rastlanılan tebaa anlayışı, insan hayatının düzen altına alınması ve kontrolünü sağlaması gayesini taşıyan güçlü bir sistemden kaynaklanan topluluk düşüncesi, bütün ilişkilere hakim kılınmıştır. Topluluk düşüncesi, orta çağ kentinin dayandığı temel ekonomik ilkenin de kaynağı özelliğini taşımaktaydı. Urukların, köylerin ve manorların ekonomik faaliyetlerini kontrol altında tutan bu prensip, o zamanın gereksinimlerini karşılamaktaydı. Birlik prensibinin kent içindeki işlerliği, kuşkusuz, farklı koşullar altında belirlendiği gibi, üstelik topraktan ayrılmayı da gerektirmektedir.⁷⁴

Daha önceden görmüş olduğumuz gibi, kentin temel özelliği, üretmek yerine, ürünleri şehre getirmeyi ifade etmekteydi. Bu dışardan mal getirme, gerekli olan ürün arzının neredeyse tamamını oluşturduğu için, topluluğun geleceğini de güven altına alınmasını sağlamaktaydı. Tüm mallar, özellikle de yiyecekler, herkesin gözü önünde satışa çıkarılmaktaydı. Hiçbir vurguncuya fırsat verilmemeli, alıcı veya satıcıları engelleyici ve karaborsaya yol açıcı hiçbir girişime olanak tanınmamalıydı. Satıcının dükkanından istediği kadar mal satın alma serbestliğini kullanabilen tüketici, itiraz etme hakkına da sahipti. Bundan dolayı

bir bütün olarak bu düzenlemeler sistemi;tekelciliğe,yüksek fiyatlara,hileli ağırlıklara ve ölçülere karşı topluluğun bir üyesi olarak tüketicinin haklarının korunmasını gaye edinmekteydi.⁷⁵

Kent yaşamının endüstriyel ürünlerin arzıyla ilgili düşüncesi,çok az kaygıları taşımaktaydı. Yine de,yabancı zanaatkârlar ve tacirler her sene düzenlenen pazarlara alınırken çok ihtiyatla davranılıyor,el sanatları ürün arzı dikkâtle korunuyor, kentteki sanayi üretiminde dürüstlük ve yeteneklilik üzerinde titizlikle duruluyordu.⁷⁶ Özellikle de çok dikkâtlı bir şekilde sürdürülen denetimlerde,dükkanlarda satılacak eşyanın yurt dışına çıkarılmamasının, topluluğun pazarlarının dışarıya öncelik tanıyarak ürünlerinin büyük bir çoğunluğunu dışardan getirmemesinin gerektirdiği tüm önlemler alınıyordu.

Kentler,giderek sanayi üretiminin gerçekleştiği merkezler haline gelmekteydi. Üstelik kentte,el sanatları sistemi olarak da bilinen özel sanayi üretiminin örgütlenmesinin ve sürekliliğinin sağlanmasının üzerinde çok ayrıntılı bir şekilde durulmaktaydı.⁷⁷ Orta çağların sonuna doğru,el sanatları sistemi,gerçekte neredeyse kentin kendisiyle eşitlenir bir hale gelmişti. Ekonomik bakış açısına göre,el sanatları sistemi;ekonomik bakımdan faaliyette bulunan kişilerin teknik beceriye sahip işgörenler haline geldiği,yasal ve ekonomik yönden giderek bağımsız bir konuma ulaştığı,bir değişim ekonomisi biçimi özelliğine kavuşmuştu.

Geçimi sağlama ve devamlı kılma azmi tarafından kontrol altında tutulan ve geleneksel sınırlamalar içinde sürdürülen mal sürümü,bir ideale göre gerçekleştirilen örgütün işlevsel etkinliğine bağlı kılınarak ayakta tutulmak istenmektedir. Modern sanayinin ücretli işçisinden farklı olarak, zanaatkârlar, üretim kademelerinin denetimini sağlayan teknik yeterliliğe sahip bulunmalıdır. Bu anlamda,bir zanaatkâr;teknisyen,yetenek sahibi, örgütleyici, satıcı,gerekli alet ile edevatın sahibi,hammadde ve mağazanın sahibi,olmalıdır. Fransız Lonca Birliğinde kaideler;'bu alış verişte yer almak isteyen herkes,ticareti bilmek zorunda olduğu gibi,üretmesini de bilmelidir'⁷⁸, anlamında kalıplaştırılmıştır. El sanatları sisteminin genel olarak örgütlenmesi;tarımsal yaşamın düzenlenmesinden,sanayi ve ticaret ilişkilerine basit olarak bir geçişi ifade etmektedir.

Köy topluluğu ve lonca örgütlenmesinin her ikisi de,cemaat içinde biçimlendirilen bireysel ekonomik faaliyet özelliğini taşımaktadır. Her ikisi de,ihtiyacın karşılanması maksadına yönelik olarak, gereksinimlerin düzeyi tarafından belirlenmekte;işlerin dayanışma halinde birlikte yürütülmesine dayanmakta,edinilen kazancın ortak kullanıma aktarılmasını gerektirmektedir. Tıpkı köyde olduğu gibi,el sanatlarında da temel düşünce; geçimi sağlamak gayesiyle,sanayi işiyle uğraşmanın kaçınılmazlığıdır.⁷⁹ Aynen köy topluluğunda olduğu gibi,geçimi devamlı kılmak gayesiyle üyelerine yeterli bir alan sunulabilmekte;lonca,kentin olduğu kadar muhtemel diğer kentlere ait pazarların tekeli kontrolü sayesinde ürettikleri malları satabilme yaşantısını üyelerine verebilmektedir.

Tekelci yöntemlerin uygulanmaya başlanmasıyla birlikte,yeterli düzeyde hammadde girişi güvence altına alındığından;ülkeden hammadde veya yarı mamul nitelikteki ürünlerin çıkışı tamamıyla yasaklanmıştır. Boyahane, bıçkhane,

değirmen vs., gibi imalat tesislerine, çok pahalı olması nedeniyle, o sıralar zanaatların sahip olması olanaksız olduğundan, köy bunları ortaklaşa kullanabilmekteydi.⁸⁰ Özetle, loncaların işlevsel bir önem kazandığı toplumlardaki çalışmanın ortak yönetimi veya üretim araçlarının ortaklaşa kullanımına göre düzenlenişi, kaçınılmaz olmaktadır.

Zanaatkârın faaliyeti, aşırı derecede kişisel ve özel yeteneklere dayalı olarak bütün ömrünü kapsamaktaysa da, loncalar, üyelerine, çalışmaya uygun şekilde katılımlarını sağlamak, birinin diğerleri aleyhine aşırı ölçüde zenginleşmesini veya üretimi kendi özel mülkünde toplamasını önlemek için, bazı tedbirleri almaktaydılar. Çıkarılan talimatlarla, hammadde satın alımlarına, bir düzen getirilmiştir. Hiçbir kimse, pazarın kurulduğu günler dışında hariçten hammadde alamamakta, hammaddelerin fiyatları doğrudan otoritece ve resmen bildirilmekte ve düzenlemekte, açıkça belirlenen miktardan fazla alınıp satılması resmen yasaklanmakta, zanaatların aldığı hammaddeyi kullanılması resmen yasaklanmakta, zanaatların aldığı hammaddeyi kullanıp kullanmadığı veya bir başkasına satıp satamadığı yakından izlenmektedir.⁸¹

Zanaatkârın bireysel faaliyetlerinin ve üretim kapasitesinin üzerine kesin sınırlamalar getirilmektedir. Ancak, istediği kadar ustalara ve yetiştirmek üzere yanlarına verilen çıraklara sahip olmasına, bunların üretkenlikleriyle istediği kadar çok fazla kumaş üretmelerine ses çıkarılmamıştır. Yapılan bunca düzenlemelerin ve çok sıkı denetimlerin, bir tek maksadı vardır; rekabetten kesinlikle sakınarak, taraflar arası ürün arzını dengede tutabilmek ve istikrarı sağlamaktadır. Bu nedenle, ürünler belirli bir yer ve zamanda satılmalıdır, esnaf birliğine üye kimse- nin müşterisinin yabancı olmadığına özellikle dikkât edilmelidir.⁸²

Köy topluluğu, nasıl ki arazi sahibi efendiler tarafından devamlı bir denetim altında tutulmuşsa; esnaf birliği de, zanaatkârlar üzerinde kesin bir hakimiyet kurmuş ve itaat bağına pekiştirmiş olan efendilerle ayakta kalmıştır.⁸³ Etna birliğinin efendisi, zanaatkârların gelecekteki ardıklarını yetiştirmek ve mesleki faaliyeti devamlı kılmak için, yetiştirilmek üzere çıraklar alınmasını zorunlu kılmıştır. Çırak, becerisiyle ve başarısıyla, fakat hepsinden önemlisi bağlılığıyla kalfa ve sonra usta haline gelebilmekte, yetiştirilmek üzere kendi yanına çıraklar alabilmektedir.⁸⁴

Böylece, ürünlerin satışa sunulduğu el sanatları mağazası, pek çok kimse- nin efendinin hakimiyeti altında çalıştığı, kişiler arası ilişkilerin de zanaat sisteminde önceden çok katı bir şekilde belirlendiği, bir imalat merkezi halini almıştır. Efendisiyle, ustası ve kalfasıyla, etrafında dört dönen çıraklarıyla bu zanaatkârlar yeri; tıpkı bir aile gibi örgensel bir yapıya sahip bulunuyor, üretici grubu aynı anda ev halkının sunduğu sıcak bir ortamı içermektedir.⁸⁵

El sanatları sistemi, bireysel ilişkilerinde itaat ve öğretme üzerine kurulduğu halde, teknik gelişmeyi ve yeteneklerdeki artışı da gerektirmektedir. El becerisi sistemi, yalnızca nüfusun ve teknik gelişmenin gerçekleşmesi koşulları altında, varlığını devam ettirebilme olanağına sahip bulunmaktadır. Zanaatkârlar, sadece örgensel ve deneysel yöntemlerle elde edilebilen bir teknikle biçimlendi-

rilmekte olduğundan, mesleki sınırların inatla korunduğu ve bireysel çabayla ulaşılması beklendiği gizemli bir terbiyeden geçmekteydi.⁸⁶ Çırak,daha çocuk denecek yaşta bu sanayi ailesine katılıyor,usta ve kalfasından ailevi karakterini ve mesleki becerilerini kendi kişisel gayretiyle kapıyor,ulaştığı beceri ve bağlılığıyla ancak bir üst konuma geçebiliyordu.

Çırağın gelecekte kat edeceği mesleki konumları kalfalık,ustalık ve efendilik aşamalar halinde kendi gelişmesini bekliyor;yaşamında göreceği bu terfile-ri,lonca içinde çok güçlü bir şekilde kural altına alınmış davranış kalıplarına uymasını ve önceden belirlenmiş süreçlerden geçmesini zorunlu kılıyordu.⁸⁷ Üretim sisteminin,böylesine geçmişteki değerlerin aktarılıp ve yaşatılmasıyla gerçekleşen tutuculuk içinde organize edilmesi;birbirinden kopuk ve ayrı kültürler halinde yerleşen nüfusun gereksinimlerini karşılamada kısmen yetersiz kalmış olduğundan;orta çağların sonlarına doğru,kendisi dışında gelişen tekniği yapısına katarak son derece yetersiz kalmış,artan talebe uygun olarak hızla geliştirilen üretim yöntemlerine uyum sağlamada,olumsuz bir direniş göstermiştir.

Üretim süreçlerinin töresel ve katı bir şekilde düzenlenmesi de;zanaat sisteminin dayandığı çok uygun Pazar koşullarının gelişmesini,büyük ölçüde engellemiştir. Rekabetçi koşulların zorunlu kıldığı,üretim maliyetinde ciddi azalmalara neden olacak gelişmelerin gerçekleştirilmesi;düşük ve istikrarlı fiyatlarla belirlenmeye çalışılan hammadde arzını,pekülatif baskılardan kurtaramamıştır.⁸⁸ Zanaat tekniğinin,en az kalıplaştırdığı davranış biçimleri ve mesleki ilerleme aşamaları kadar değişmez ve yeniliklere uyum sağlayamaz bir özellik içerme-si;arz ile talep arasında bir eşitliğin sağlanmasını,yani istikrarın korunmasını güçleştirmiştir.

Talep,miktarca öyle çok fazla değişiklik göstermemeli,en azından ürün türünde pek bir çeşitlilik olmamalıdır. Her türlü rekabetin etkisinden tamamıyla uzak kalabilen arzda ise;deneysel bilim ile tekniğin üretim yapısına sızarak kalitede farklılıklar yaratmasına ve miktarda büyük artışlara neden olmasına,lonca buyruklarıyla kesinlikle engel olunmalıdır.⁸⁹ Taşımacılığın gelişmemiş özelliği de hesaba katıldığında,arz ile talebi böylesine katı kurallar altında sınırlayan yerel lonca birliklerinin,üretimi,dıştaki rekabet karmaşasından korumakla ve dolayısıyla gelişmelerden uzaklaştırmada,nasıl başarılı oldukları kolaylıkla anlaşılabilir.

Ancak,kent nüfusunun gelişmesiyle birlikte bir talep patlamasının gerçekleşeceği,bunu karşılamada yetersiz kalan lonca birliklerin yok olma sürecine gireceği kaçınılmazdır. El maharetiyle gerçekleşen yüksek kaliteli fakat çok az miktardaki ürün yerine,ihtiyacı giderme özelliğine sahip olan sanayi ürünü, kentlerde artan nüfusun taşıdığı talebi karşılayacaktır.⁹⁰ Orta çağlardan sonraki dönem boyunca var olan bu koşulları rakamsal olarak irdelemek,çok ilginç olacaktır. İlk olarak,sanayi malları için duyulan talebin görünümünü irdelememe izin verin. Tüketiciler topluluğu,doğal olarak üç sınıf altında toplanmıştır;kent sakinlerinin kendileri,haftada bir de olsa kent pazarına gelmeyi alışkanlık haline getirmiş kenti kuşatan köy nüfusu,yılda bir de olsa pazara gelen yabancılarıdır.

Kent sakinlerinin miktarı çok azdır. Batı Avrupa'da, en büyük kent, muhtemelen nüfusu yüz binden iki yüz bine kadar değişebilen Paris gelmektedir. Londra'nın 1377 yılında, ancak otuz beş bin kadar yerleşeni bulunmaktadır.⁹¹ O sıralar büyük kentler olarak kabul edilen Flanders ve İtalya'nın elli bin kadar sakini yabancılardan meydana gelmektedir. Frankfurt, Main ve Bristol gibi çok önemli ticaret merkezlerinin nüfusu ise, on binden çok daha azdır.⁹² Kaldı ki bu halkın ortalama satın alma gücü, son derece düşüktür. Pazarlara, tesadüfen de olsa ulaşılabilen, 1292 yılı Paris'inde nüfusun yüzde doksanınin yıllık geliri- nin, bu günkü değeriyle, iki yüz kırk dolardan daha az olduğu sanılmaktadır.⁹³

Kentlerin çok miktarda olmasına karşın, nüfusu kuşatan pazarlar hâlâ küçüktür. Orta çağlar boyunca sanayi ürünlerine duyulan talebe, el sanatları üretim sistemi, mükemmel bir şekilde uyum sağlamıştır. Ancak, nüfus talebi, özellikle de hızlı gelişmelere gebe kalan kent nüfusunun sanayi mallarına duyduğu aşırı talebi, bu, el sanatları ekonomisiyle hiç karşılayabilir miydi? İlk başta, talebin büyük bir kısmı, tüketim için yürütülen ekonomik faaliyetle karşılanmış olabileceği, düşünülebilir. Gerçekten de, başlangıçta, her evde fırıncılık, biracılık, kasaplık işleri yapılmakta, etler tuzlanmakta ve salamuralar yapılmakta, iplik eğrilmekte, kumaş dokunmakta, terzi kumaşı biçip dikmekte, tabaklanan deriden ayakkabılar dikilmekte, ayakkabılar tamir edilmektedir.⁹⁴

Evde ihtiyaçların giderilmesine yönelik tüm bu işler, geçici olarak ve düzenli bir şekilde evde kalan, mesleğinde uzmanlaşmış zanaatkârlar tarafından tam bir sadakâtle yerine getirilmekteydi. Ancak, daha sonra, 1355 yılında Frankfurt'ta ayakkabı imalatçıları olduğu gibi, ev içi üretim kesin olarak yasaklanmaya başladı.⁹⁵ Sanayi üretiminden geriye, yetenekli ve meslek terbiyesi almış zanaatkârlar ile zanaat ekonomisi kaldı. Bu maharetli insanlar, giderek ücretli işçi haline geldi. Müşteri, üretim için hammadde ve gerekli alet ile edevatı zanaatkârlara teslim ediyor, emeğinden dolayı da iş bitince belli bir miktar ödemedede bulunuyordu.

Değirmenci ve fırıncılar, hazırladıkları un veya ekmek için bir ücret talebinde bulunuyorlardı. Binaların büyük bir kısmı, ücret yoluyla tutulan zanaatkârlar tarafından yapılmıştı. Binaların, sözleşmeyle iş yaptırılarak inşa edildiğine de rastlanmaktaydı. Ancak, sözleşme yoluyla iş yaptırma hiç de alışılmış bir durum olmadığından, 1356 yılında Londra'daki beş ya da altı inşaat ustası, bağtlanan her sözleşme için kefil isteminde bulunmuştu. İnşaat işinde bile, zanaatkârın barınma, beslenme, giyinme vs., gibi çeşitli gereksinimleri işveren tarafından karşılanmaktaydı.⁹⁶

Malzemesini getirerek işgücünden ücret karşılığında yararlanmak, inşaat işinin yanı sıra pek çok sahada yaygınlaşmaktaydı. Tekstil sanayinde, müşteri kendi imalathanesinde, bükülecek ipliği çulhacıyla kendisi teslim ediyor, burada dokunuyor, boyanıyor ve kumaş halini aldıktan sonra da elbise dikilmek üzere terziye gönderiliyordu. El sanatları ekonomisindeki bu gelenek, 'Majestelerinin Terzisi', 'Kraliçenin Donatımcısı' gibi unvanlarla sunularak, günümüzün reklamcılığına benzer işlevler de yerine getirilmekteydi.⁹⁷ Yine müşteri altın ile gümüşü

kuyumcuya getirmekte, bunların işlenerek ziynet eşyası haline getirmesi istenmekte;demir getirilerek zırh ve silah siparişi verilmektedir.

Bütün bu işler,belli bir ücret karşılığında ve yeteneğinden yararlanmak maksadıyla gerçekleştirilmektedir. Fırıncılık, kasaplık, tekerlek imalatçılığı gibi diğer sanayi işleri;zanaatkârlara üretmesi için hammaddenin teslim edilerek ve karşılığında da ücret verilerek gerçekleştirilmektedir.⁹⁸ Derken,siparişi beklemeden, hammaddesini de üreticinin kendisinin aldığı imalatlara geçildi. Müşteri dükkan tezgahlarında veya pazarda satışa sunulmuş mallarla karşılaştı. Mağazada satılan eşyalar,hazır yapılmış olarak arz edilmeye başlandı. Alman kentleri,on dördüncü ve on beşinci asırlarda, özellikle de elbise salonlarıyla doldu. Ayakkabı, tuz,kürk, keten, bira ayrı ayrı salonlarla müşterilerine sunuluyordu.⁹⁹

Kentlerde kurulan semt pazarı veya sergilerde tüccar,alım satım konusunda mesleki bir beceri edinmiş kişi olarak,talebin karşılanmasında çok dikkate değer bir katkı sağlamıştır. Daha büyük kentlerde ise,mesleki bir terbiye almış ve sürekli olarak bu işi yapmaya azmetmiş perakendeci satıcılar,on üçüncü asırda ortaya çıkmışlardı. Bu kimseler,her yönüyle işinde uzmanlaşmış bir haldeydiler,tek bir dükkan içinde her türden malı alıp satmaktaydılar.¹⁰⁰ İpek,ilaç gibisinden yabancı mallar,yerel ürünlere nispetle çok daha fazla bir oranda depolarında tutuyorlardı. Panayırların ya da yılda bir kez düzenlenen yıllık pazarların,her büyük kentte düzenli olarak oluşturulması,ayrı bir önem taşımaktaydı.

Pek çok yerler,büyük miktarda alım satım işine kendisini adanmış para sahibi tüccarların bir araya gelmelerine neden oluyor;buralarda mal yığınları nihai alıcılarına ulaştırılıyordu. Sanayi ürünlerine,kentlerde,gerçekten çok büyük bir talep vardı.¹⁰¹ Özellikle de,yöresel olarak üretilemeyen mallara olan talep çok fazlaydı,büyük miktarlarda ve çok uzak yerlerden getirilen bu ürünler tacirlere yüksek kazanç sunmaktaydı.¹⁰²

Artık üretici,imal ettiği ürünün satıcısı olarak,gerekli tüm malzemeleri kendisi satın alıyor,ücret karşılığında işçi çalıştırıyordu. İmalatçı,tıpkı bir tüketici gibi,kullanacağı hammaddeyi kendisi bulup,satın almak zorundaydı. Müşterisi tarafından hammaddesi tedarik edilmeyince,çeşitli yerlere dağılmış pazarlarda veya panayırlarda bunları bulmak için aramaya koyuldu. Neredeyse tüm kentler,dışardan gelen kimselere bu türden malların satışını yasaklamıştı;bu yasak da,şiddetli bir şekilde yerine getirilmekteydi. Sanayinin coğrafik örgütlenişi,yöresel uzmanlaşmanın büyüklüğü derecesinde betimlenmişti. Lincoln kırmızı kumaşlarıyla, Doncaster eğerleriyle,Toledo tahıl ürünleriyle,Milan zırhlarıyla, Bristol deri ürünleriyle ün olmuştu. Bristol deri ürünleriyle ün olmuştu.¹⁰³ Kentlerdeki bu uzmanlaşmanın sebepleri,doğal kaynaklarına yakınlığıyla ve pazara elverişli konumlarıyla ilgiliyse de;ilerlemeleri, özellikle de deneysel temele sahip tekniği geliştirmiş olmalarına dayanmaktaydı.

Prensler ve kentler,kendi bölgelerinde yerleşmeleri için yetenekli zanaatkârlara çok özel ayrıcalıkları vermeye başlamışlardı. Maharetli bir zanaatkâr çok zor yetiştirilmekteydi,eğitimi çok uzun yılları aldığı gibi yine yetenekli ustaları gerektirmekteydi. Sanayi,ticaretin baskısı altında kalmış olsa bile,beceri sahibi

kimselerin nüfus içinde artışı son derece önemsiz bir boyuttaydı. On iki, on üç ve on dördüncü asırlarda Fransa, Almanya ve İngiltere’de çok sık görüldüğü gibi sağlıklı koşulların artması, salgın hastalıkların önlenemeyişi veya açlık gibi sebepler yüzünden nüfusun kırılmaya başlandığı dönemlerde; tarımsal üretim fazlası, yalnızca kolonilerden gelecek gıda ürünlerine bağlı kalmıştı. ¹⁰⁴

Diğer taraftan, zanaatların verimliliği de, çok düşük seviyelerdeydi. Bunun nedeni, sanayi ürünleri fiyatının çok yüksek olmasıydı. İngiltere’de on dördüncü asırda bir ton demir yüz seksen shilling’di. ¹⁰⁵ Oysa, paranın satın alma gücü giderek düşmekteydi. Wesel’de, 1428 yılında, usta ve çıraklarıyla 342 dokuyucu, sadece 5.140 parça kumaş dokuyabilmişlerdi. ¹⁰⁶ Beauvais’in 400 dokuyucusu, 1399 yılında, bir haftada ancak 700 parçalık elbise dokuyabilmişlerdir. ¹⁰⁷ On dört gün uğraştıktan sonra, ancak bir tane iyi işleyebilen kilit yapabilmişlerdi.

Merak edilen konu, orta çağın kentinde sanayi yaşamının, ne derecede loncalar tarzında örgütlenmiş olmasıyla ilgilidir. Sanayi faaliyetinin önemli bir kısmı, evlere taşınan sürekli ve düzenli çalışmalarıyla gerçekleştirilmiş olsa da; bunların dışında kalan kısım, loncalar tarafından örgütlenmekte, çalışanlar da bir disiplin altında yetiştirilmekteydi. On üçüncü asrın sonlarına doğru gelindiğinde, loncalar, çözülmenin işaretlerini vermeye başlamıştı. Gelirdeki farklılıkların büyük boyutlara çıkması, efendileri arasındaki arkadaşlık bağını zayıflatmış, loncaları da giderek işlemeyen bir hale getirmişti.

Paris’te 1292 yılında, sadece yedi zanaatkârın yıllık gelirleri beş bin Livre’nin üzerine çıktığı halde; kalan 821 ustanın geliri 250 Livre’nin altına düşmüştü. ¹⁰⁷ Aynı ustalar arasındaki üretim limitleri de, çok farklılaşmış durumdaydı. Frankfurt’da, on bir yünlü dokumacısı bir pazar için otuz altı parça ürün dokuma hakkını elinde bulundururken; kırk dokuz tanesi yalnızca dört ürün dokuyabilmekteydi. Efendiler giderek zenginleştikçe, ustalar da, kendi ücret gelirleriyle sınırlı kalan çıkarlarına göre loncaların veya birliklerin işlediğine duydukları güven azalmaya başladı.

Loncalar hakim oldukları sanayi birimlerinde, uzun zamandan beri, çok küçük sayıda işçilerin yetiştirilmesinde ısrar etmişlerdir. Heidelberg’de on altıncı asırda, ustaların neredeyse yarısından fazlası tek başına iş görmekteydi, bunlar arasından yalnızca birinin beş tane kalfası bulunmaktaydı. Lubeck’li efendi Tonnies, on iki usta ve yedi çırakla işini görmek istediğinde, loncası, derhal çalışanlarının sayısını azaltmasını istemişti. ¹⁰⁸ Burada da, üretimin önemli bir kısmının loncaların idaresi altında düzenlenemez olduğu, efendileri arasında tamamiyle eşitlikçi bir anlayışı hakim kılmış olsa dahi on altıncı yüz yılın ticareti karşısında tutunamadığı sonucuna ulaşmış bulunmaktayız. Loncaların sürekli sınırlama getiren kurallarından geriye, kendisini kişisel olarak efendisine adanmış, usta ve kalfalarla sürdürülen küçük birimli el sanatları üretimi anlayışı kalmıştır.

İdeal el sanatlarının gelişmesi için gerekli olan uygun koşullar; deneysel teknik, yavaşça da olsa gelişen nüfus, sanayi ürünleri için çok uzunca bir zamanı kapsayan istikrarlı bir talep, günümüzdeki anlamından neredeyse tamamıyla

yoksun kalmış olsa da çok düşük düzeyde bir rekabet tarafından oluşturulmaktaydı.¹⁰⁹ Yeni biçimdeki ekonomik yaşamın evrimini zorunlu kılan ve sürekli değişime zorlayan,kısa bir süre sonra da el sanatları sistemine son verecek olan kapitalizm, henüz daha ortalıkta görünmüyordu.

c. El Zanaatları Sistemi İçinde Sanayi ve Ticaretin Örgütlenişi

İhracat için mal üretme gayesi ve ürün satışının mesleki bir etkinlik olarak gerçekleştirilmek istenmesi,el zanaatları ekonomisi içinde ortaya çıkmıştır. On dördüncü asırdaki Flander'in kumaş sanayisi nispeten geniş ihracat olanaklarına bağlı olarak hızlı gelişme yoluna girmişti. Esas işi ticaret olduğu halde,giderek dokumacılar üzerinde hakimiyet kuran,çok zengin kişiler,yeni etmenler olarak ekonomik hayatın örgütlenmesinde rol oynadılar.¹¹⁰ Büyük tüccarların bu teşebbüsü,kumaş yapımcısı kişilerin çok sert ve başarılı direnişiyle karşılaştı.

Ortaya koydukları direnç,kendilerini ve yönetimi altına girdikleri loncalara güvence sağlamak gayesiyle sarf ettikleri inatçı çaba,on beşinci asırda dahi lonca emirlerinin saf ruhuna bağlı kalmada katlandıkları sabır;esas olarak el zanaatları örgütlenmesi sayılan Flander'in tekstil sanayi üzerindeki izlenimleri haklı kılmıştır. Floransa'nın tekstil sanayi,daha başlangıcında bile bir dereceye kadar kapitalist örgütlenme olduğuna dair açık ve kesin işaretlerini verebilmektedir.¹¹¹ Diğer taraftan,Venedik,Lucca ve Cenova'daki ipek sanayi;çok daha geniş kapsamlı ihracaat sektörünün temelini oluşturmuş olsa dahi,yine de el sanatları özelliğini taşımaktaydı.¹¹²

Orta çağ dönemi boyunca madencilik sanayi,yasal olarak zanaat birlikleri tarafından devam ettirilmekte; Nurenberg,Solingen,Schmalkald ve diğer madeni eşya ihraç merkezlerinde dahi küçük ölçekte de olsa imalat odakları kurularak,el zanaatları yapısı korunmaya çalışılmaktaydı.¹¹³ Bir başka deyişle,usta,kalfa ve çıraklarıyla sanayi içinde çıkarlarını korumak isteyen ve sektörü denetim altına alabilen lonca üstatlarına daima rastlayabilmekteyiz. Ticaretin dahi,el sanatları tarzındaki bir yapı içinde örgütlenmekte olduğuna tanık olmak,araştırmacılara çok şaşırtıcı gelmektedir.

Tanımlayacak olursan,tüccar kârların arttırılması emeliyle aşırı derecede ilgilenen bir kimse olduğundan;tüccarın bütün çabalarının geçim fikri güdüsüyle ve geleneksel tekniğin yeniliğe kapalı yinelenişleriyle sınırlandırılmış bulunduğunu düşünmek ,karşılaşılan zorluğun boyutlarını göstermektedir. Orta çağ ticaretini irdelediğimiz zaman,ilk bakışta,en büyük merkezlerde gerçekleşmiş olsa dahi ticaretin çok küçük kapsamlı üretime dayalı olarak yürütülmekte olduğu gerçeğiyle karşılaşırız. Örneğin,1384 yılında en büyük ihracat merkezlerinden birisi haline gelen Lübeck'de,yalnızca 293.760 mark değerindeki mallar ihraç edilebilmiştir. Günümüzün para değerine göre,bu tutar ancak 500.000.- dolar edebilmektedir.¹¹⁴

Bir diğer önemli ilgi,İngiliz yünlü ihracatı hakkındadır. İngiltere,1277-78 yılları arasında yalnızca 3.000 ton yünlü ihraç edebilmiştir.¹¹⁵ Bu küçük ürün

miktarları,ticareti aralarında pay eden tüccarların sayıları dikkâte alındığında,son derece çarpıcı sonuçlara ulaşmaktadır. İngiliz yünlü ihracatı,252 tüccar tarafından gerçekleştirilmektedir,bu günkü değerleriyle her bir iş yeri ortalama 4.000 dolarlık bir geliri tüccarlara sağlamaktadır. ¹¹⁶ İhracatın küçüklüğünü veya sınırlandırıldığını ortaya koyan bir diğer gösterge,çeşitli tacirler tarafından işletilen ve mülkiyeti elinde bulundurulan gemilerin düşük tonajlı olması gerçeğidir. Kara ticareti de son derece küçük ölçekli olarak gerçekleştirilmektedir.

Böyle olunca,kendi sosyal konumunu düşünen ve hisseden bir kimse olarak tüccarın faaliyetinin niteliği,zanaatkârın çabasını pek çok yönden andırmaktadır. Modern teşebbüs biçiminin hedefi haline gelen sınırsız kâr güdüsünden,zihninde ve ruhunda hiçbir eser yoktur. Tüm karar ile eylemleri,yalnızca,geçimi sağlama düşüncesi temelinde ortaya çıkmaktadır. Bu gerçek,orta çağ iktisat zihniyetini pek çok yönden korumuş olan Martin Luther tarafından,'Ticaret ve Tefecilik' ismini taşıyan broşüründe açıklıkla şöylece ifade edilmiştir. 'Ticaret yaparken,hayatını devam ettirmek için gereksinim duyduğun gıda maddelerini alabilmenin dışında,hiçbir gayenin ve gailenin olmamasına,özellikle dikkât etmelisin' Luther'in nazarında,tüccar,aynı zamanda kendi küçük işini kurmuş,yetenekli bir teknik işçidir.

Tüccarın üretimde kullandığı teknik,usta çırak bağıllığını ve disiplinini olduğu gibi aktaran ve hakim kılan ilişkiler biçimini zorunlu kılmaktaydı. Tüccarların yasaları ve gelenekleri de,bu el zanaatları özelliğini betimlemekteydi. Tüccarların mesleki seçimleri ve ilerlemeleri tamamıyla ailevi temellere dayalı bulunmaktaydı. Tüm ticari ilişkiler,kişiseldi. Müşterisine mallarını sunmakta;çek veya senet gibi vade tanıyan değişim araçlarını kullanmak yerine,madeni parayla alış verişini sağlama bağlamaktaydı. ¹¹⁷ Parayı borç aldığında, kesinlikle, alacaklısına fazladan ödeme yapmayı düşünmez, kârından da asla bir pay da vermezdi.

Eğer bir kişi,kendi hatası olmaksızın fakirliğe uğrar da ihtiyaçlarını gideremez hale gelirse,kardeşlik kurumu,belirli bir miktar para borç vererek bir ya da iki yıl idare etmesini sağlar,bu borçlanmadan da her hangi bir kazanç ummazdı. Floransalı elbise tüccarları,daha ilk başlangıçta aralarından tefecileri çıkartmış;para borç alıp vermeyi,loncanın kabul ettiği çifte harç şeklinde ödeme-yi kabul ettirerek benimsenilen bir uygulamayı başlatmıştı. ¹¹⁸ El zanaatları dönemi boyunca,el zanaatları sistemini bütünüyle ve ayrıntısıyla gözler önüne sercek tek bir özelliğini ön plana çıkarmak mümkün değildir. Ancak günümüz ticaretiyle olan en önemli farkının da;sürekli hale getirilen alış verişlerle,reklamcılıkla müşterilerde satın alma arzusunun uyandırılmasıyla,piyasa fiyatlarından ödün verilmesiyle vs., şeklinde gerçekleşen bir rekabet anlayışının pek bulunmadığıdır.

NOTLAR

- 1- Nussbaum F.L 1935 syf 9-10
- 2- A.g.e. syf 11
- 3- Ibid.,
- 4- Ashton T.S 1980 syf 46
- 5- A.g.e. syf 47-48
- 6- Coleman D.C 1974 syf 68
- 7- Ibid.,
- 8- Nussbaum F.L 1935 syf 12
- 9- Ibid.,
- 10- A.g.e. syf 13-14
- 11- Davis Jerome 1974 syf 22
- 12- A.g.e. syf 23-24
- 13- Coleman D.C 1974 syf 71-72
- 14- A.g.e. syf 74
- 15- Ashton T.S 1980 syf 49
- 16- Ibid.,
- 17- Nussbaum F.L 1935 syf 15
- 18- A.g.e. syf 16-17
- 19- A.g.e. syf 18
- 20- Davis Jerome 1974 syf 26
- 21- Ibid.,
- 22- Coleman D.C 1974 syf 76-77
- 23- A.g.e. syf 79
- 24- Ashton T.S 1980 syf 52-53
- 25- A.g.e. syf 56
- 26- Nussbaum F.L 1935 syf 19
- 27- Ibid.,
- 28- A.g.e. syf 21-22
- 29- Davis Jerome 1974 syf 28
- 30- Ibid.,
- 31- Nussbaum F.L 1935 syf 24-25
- 32- A.g.e. syf 26
- 33- Ibid.,
- 34- A.g.e. syf 27
- 35- Nussbaum F.L 1935 syf 28
- 36- A.g.e. syf 29-30
- 37- A.g.e. syf 31
- 38- Ashton T.S 1980 syf 59
- 39- Ibid.,
- 40- Coleman D.C 1974 syf 81-82
- 41- A.g.e. syf 83
- 42- A.g.e. syf 84-85
- 43- Nussbaum F.L 1935 syf 32
- 44- Ibid.,
- 45- A.g.e. syf 34-35
- 46- A.g.e. syf 36
- 47- Davis Jerome 1974 syf 29
- 48- A.g.e. syf 30-31
- 49- A.g.e. syf 32
- 50- Ashton T.S 1980 syf 61
- 51- A.g.e. syf 63-64
- 52- A.g.e. syf 65
- 53- Nussbaum F.L 1935 syf 37-38
- 54- A.g.e. syf 39
- 55- A.g.e. syf 40-41
- 56- A.g.e. syf 42
- 57- Davis Jerome 1974 syf 32-33
- 58- A.g.e. syf 34
- 59- A.g.e. syf 35-36
- 60- Coleman D.C 1974 syf 86-87
- 61- A.g.e. syf 88
- 62- Nussbaum F.L 1935 syf 43
- 63- Ibid.,
- 64- A.g.e. syf 44-45
- 65- A.g.e. syf 47
- 66- Davis Jerome 1974 syf 39-40
- 67- A.g.e. syf 42
- 68- Ashton T.S 1980 syf 67-68
- 69- A.g.e. syf 69-70
- 70- A.g.e. syf 73

- 71- Nussbaum F.L 1935 syf 49-50
72- A.g.e. syf 52-53
73- A.g.e. syf 54
74- Ibid.,
75- Davis Jerome 1974 syf 43
76- A.g.e. syf 44-45
77- A.g.e. syf 46
78- Coleman D.C 1974 syf 91
79- Ibid.,
80- Nussbaum F.L 1935 syf 55
81- A.g.e. syf 57
82- Ibid.,
83- A.g.e. syf 58-59
84- A.g.e. syf 60
85- A.g.e. syf 62-63
86- Davis Jerome 1974 syf 48
87- A.g.e. syf 49-50
88- A.g.e. syf 51
89- Ashton T.S 1980 syf 76
90- Ibid.,
91- A.g.e. syf 78-79
92- Nussbaum F.L 1935 syf 64-65
93- A.g.e. syf 66
94- A.g.e. syf 68-69
95- A.g.e. syf 72
96- Coleman D.C 1974 syf 93-94
97- A.g.e. syf 96-97
98- Ashton T.S 1980 syf 82-83
99- A.g.e. syf 85
100- A.g.e. syf 86-87
101- Nussbaum F.L 1935 syf 74
102- Ibid.,
103- A.g.e. syf 76-77
104- Davis Jerome 1974 syf 54-55
105- A.g.e. syf 56
106- Nussbaum F.L 1935 syf 79-80
107- A.g.e. syf 81
108- A.g.e. syf 82-83
109- A.g.e. syf 84
110- A.g.e. syf 85-86
111- Coleman D.C 1974 syf 99-100
112- A.g.e. syf 102
113- Nussbaum F.L 1935 syf 87
114- A.g.e. syf 88-89
115- A.g.e. syf 90
116- Ashton T.S 1980 syf 91-92
117- A.g.e. syf 94-95
118- A.g.e. syf 97

KAYNAKÇA

- Ashton T.S. The Industrial Revolution 1760-1830 London-1980
Chamberlain J. The Roots of Capitalism London-1959
Coleman D.C. Industry in Tudor and Stuart England London-1974
Davis Jerome Capitalism and its Culture New York-1974
Nussbaum F.L A History of The Economic Institutions of Modern Europe New York-1935